

Moderni Luther-tutkimus on erityisesti paneutunut reformaattorin varhaisiin luentoihin, jotka löytyivät runsaat sata vuotta sitten. Lennart Pinomaa julkaisi kolmiosaisen *Valitut teokset* (1958), joiden sisällön Eino Sormunen oli 1930-luvulla suunnitellut. Roomalaiskirjeen varsin raskassoutuiset luennot täyttävät runsaat puolet ensimmäisestä osasta.

The Annotated Luther jättää varhaiset luennot pois ja aloittaa reformaation historian teeseistä. Timothy Wengert perustelee tätä sillä, että aikalaiset eivät tienneet eivätkä halunneetkaan tietää, mitä maaseutuyliopiston tuntematon professori ylioppilailleen oli luennoinut. Kysymys siitä, naulasiko Luther teesinsä, ei ole kovinkaan tärkeä. Wengert katsoo Lutherin noudattaneen vanhaa akateemista tapaa ja kiinnittäneen teesinsä yliopiston ilmoitustaululle, linnankirkon oveen. Tämä ei vielä lyönyt alas vanhaa maailmaa. Ratkaisevaa oli ensinnäkin se, että Luther lähetti teesit valtakunnan korkeimmalle kirkonjohtajalle, Mainzin kardiinalille. Tämä ohjasi ne Roomaan, jossa oikeusprosessi pantiin käyntiin. Teesit tulivat laajalti tunnetuiksi vasta saksaksi käännettyinä ja Lutherin julkaistua vuonna 1518 niitä selittävän saarnansa (*Ein Sermon von Ablass und Gnade*). Tästä pamfletista otettiin samana vuonna kahdeksantoista yli tuhannen kappaleen painosta. Toisin kuin akateemiselle väelle muotoillut teesit tämä ”maailman ensimmäinen bestseller” teki Lutherin ja hänen asiansa tunnetuksi kaikelle kansalle.

Wengertin toimittama osa sisältää lisäksi alkuajan kirjoituksia, joista laajimmat ovat *Tutkielma hyvistä töistä* sekä *Heidelbergin disputaatio*. Johdantoineen ja kommentteineen osa on erinomainen esitys reformaation alkuvaiheesta.

Mary Jane Haemigin toimittama neljäs osa sisältää valikoiman saarnoja, sielunhoidollisia kirjoituksia, kymmenen Lutherin tutuinta virttä nuotteineen, *Vähän katekismuksen* ja Marian ylistyslaulun selityksen

sekä hieman irrallisina Lutherin molemmat esipuheet koottuihin teoksiinsa.

Lutherin kirjoituksia on suomennettu runsaasti. Fennica-tietokanta ja *Valittuihin teoksiin* koottu luettelo kertovat, että käännöstyössä ovat ansioituneet varsinkin Suomen Luterilainen Evankeliumiyhdistys – erityisesti Koskenniemen suku – ja viime aikoina Luther-säätiö. Reformaattori on kiinnostanut myös vähemmän kirkollisia tahoja kuten Karl Marxia, jonka toimittama kirjanen *Koronkiskurit: Otteita Martti Lutherin kirjoituksista* ilmestyi Yrjö Sirolan kääntämänä vuonna 1925. *Juutalaisista ja heidän valheistaan* kuuluu niihin teoksiin, joiden olisi suonut vaipuvan unhoon. Näin oli vähällä käydä, kunnes Saksan Kolmas valtakunta löysi teoksen. Suomennos ilmestyi vuonna 1939 ja on luettavissa verkossa.

The Annotated Luther tulee – tieteellisten editioiden ohella – hyödyttämään kansainvälistä Luther-tutkimusta ja tuomaan Lutherin sanoman nykyhetkeen. Siitä on hyötyä myös suomalaiselle Lutherin ja reformaation tutkimukselle. Se voisi tarjota virikkeitä uuteen suomenkieleen valikoimaan. Merkittävimmän suomalaisen Luther-tutkijan toimittamista *Valituista teoksista* otettiin toinen painos vuonna 1982. Käännös on jo hieman vanhentunut, ja valikoimaakin voisi täydentää. Yksittäisiä Lutherin kirjoituksia on tosin saatavilla, viimeisimpänä Juhani Forsbergin suomentamat ja *Helsingin Sanomissa* vuosi sitten näytävästi painetut teesit. Muhkeiden kokoomateosten ajat ovat jääneet taakse. Aristoteleen ja Platonin teokset on saatu suomeksi moderneina nidottuina laitoksina. Ehkä kirkkoa ja teologiaa lähellä olevien tahojen tukema sarja Lutherin kirjoituksia saattaisi onnistua.

Simo Heininen
Kirkkohistorian professori
(emeritus)
Helsingin yliopisto

ANNA-KAISA INKALA & JYRI KOMULAINEN (TOIM.)
Armon horisontit: Huomisen luterilaisuus.
Helsinki: Kirjapaja 2016.
224 s.

Mennyt reformaation 500-vuotisjuhlavuosi poiki aimo tukun aihetta käsitteleviä kirjoja niin kansainvälisesti kuin Suomessakin. Piispainkokouksen teologisen sihteerin Anna-Kaisa Inkalan ja pääsihteerin Jyri Komulaisen toimittama *Armon horisontit: Huomisen luterilaisuus* on yksi onnistuneimmista kotimaisista julkaisuista. Teos ponnistaa tukevasti reformaation perinteestä, mutta avaa samalla uusia näkökulmia luterilaisuuteen nykyajassa. Kirja on alun perin koottu keskustelun pohjaksi Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa vuonna 2016 järjestettyihin synodaalokokouksiin, mutta se sopii hyvin luettavaksi tuon kontekstin ulkopuolellakin.

Kirjan ensimmäinen osa ”Juuret” koostuu kahdesta luterilaisuuden historiallista merkitystä taustoittavasta artikkelista. Piispa Jari Jolkkonen tarjoilee lukijalle heti alkuun tuhdin paketin luterilaisen reformaation syntyhistoriaa, alkaen Lutherin aneteesien julkaisusta vuonna 1517 ja päätyen *Yksimielisyyden kirjan* kokoamiseen reilu puoli vuosisataa myöhemmin. Käsitellyksi tulevat tiiviisti mutta selkeästi niin Lutherin kamppailu katolista kirkkoa vastaan ja reformaatioliikkeen sisäiset kiistat kuin luterilaisuuden vakiintuminen uskonsotien jälkeen. Kirjoituksensa loppuosassa Jolkkonen kokoaa yhteen nipun luterilaisia yhdistäviä perusvakaumuksia ja oikoo muutamia väärinkäsityksiä, kuten ajatuksen luterilaisuuden – tai yleensäkin kristinuskon – tiedevastaisuudesta. Kuten Jolkkonen huomauttaa, luterilaisuudessa arvostetaan järkeä ja tieteellistä tutkimusta korkealle, vaikka samalla opetetaan, että hengellisissä asioissa järjellä on rajansa. Artikkelissa pohditaan myös

luterilaisten kirkkojen nykytilaa eri puolilla maailmaa. Jo vuosikymmeniä jatkunut trendi on, että samaan aikaan, kun kristittyjen määrä nousee Afrikassa ja Aasiassa, länsimaissa kärsitään jäsenkadosta erityisesti valtaviiran protestanttisissa kirkkoissa. "Puuttuko luterilaisuudesta jonkinlainen paineensietokyky erilaisten maallistumisen virtausten puristuksessa?" Jolkkonen kysyy.

Kulttuurihistorian emeritusprofessori Kari Immosen tarkastelun kohteena on luterilaisuuden vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan. Immonen kuvaa, kuinka luterilaisuus rakentui Suomessa, kuten muuallakin Pohjois-Euroopassa, tiiviissä suhteessa valtiovaltaan pitkälle 1800-luvulle saakka. Kruunu takasi luterilaisen kirkon monopoliaseman, kirkko puolestaan rakensi aatteellista yhtenäisyyttä ja edisti yhteiskunnallista vakautta. Vielä pitkään luterilaisuuden virallisen kansankirkkoaseman purkamisen jälkeenkin kristillispohjaisen yhtenäiskulttuurin perintö eli vahvana ja kaikki suomalaiset kuuluivat vähintään "kulttuuriseen seurakuntaan". Immonen näkee tilanteen kuitenkin muuttuneen 2000-luvulla. Toisaalta jotain pysyvääkin tuntuu olevan: protestanttisen uskon suomalaisiin juurruttamat arvot. Klaus Helkaman tutkimukseen *Suomalaiset arvot* nojaten Immonen muistuttaa, että tasa-arvo, ahkeruus, rehellisyys ja oikeudenmukaisuus määrittävät edelleen suomalaisten omakuvaa, aivan kuten vuosisata sitten. Sama on ominaista myös muille Pohjois-Euroopan protestanttille maille. Immonen jättää avoimeksi kysymyksen, millainen luterilaisuuden vaikutus suomalaiseen yhteiskuntaan on tulevaisuudessa.

Kirjan toinen osa "Uudet ympäristöt" koostuu kuudesta artikkelista, joissa peilataan valikoituja nyky maailman ilmiöitä luterilaista traditiota vasten. Jotkin tekstien aiheista, kuten sosiaalinen media luterilaisuuden kontekstina (Meri-Anna Hintsala) tai luterilainen suhtautuminen

ympäristöongelmiin (Panu Pihkala), ovat sellaisia, joita reformaattorit eivät varmasti olisi tulleet edes ajatelleeksi. Kirjoittajat onnistuvat silti löytämään oman "luterilaisen" tapansa lähestyä näitäkin kysymyksiä. Hintsala esimerkiksi muistuttaa, että luterilaisuuteen kuuluu olennaisesti kontekstuaalisuuden idea: Jumalan sanaa on saarnattava ihmisten omalla kielellä, ja nykyään tuo kieli on monelle sosiaalisen median kieli. Myös Jyri Komulaisen artikkeli, jossa hän pohtii Jumalan toimintaa kirkon ulkopuolella ja armon välitymistä muiden uskontojen kautta, olisi voinut olla vierasta luettavaa vaikkapa Lutherille, joka korosti kristillistä evankeliumia pelastuksen edellytyksenä. Komulainen löytää yhtymäkohtia luterilaiseen armo-oppiin muun muassa hindulaisesta bhakti-teologiasta, jossa luterilaisuuden tapaan korostetaan ihmisen kykenemättömyyttä saavuttaa pelastusta omin voimin. Vaikka Komulainen korostaa, että hindulaisuuden ja kristinuskon välillä on luonnollisesti suuri ero, hän pitää mahdollisena, että "Jumala on kätkenyt uskontohistoriaan viitteitä armollisesta olemuksestaan".

Loput kirjan jälkimmäisen osan artikkeleista ponnistavat vankemmin historiallisesta maaperästä: aiheina ovat luterilaisuus vastavoimana "maailmalle" (Patrik Hagman), luterilainen spiritualiteetti (Kirsi Stjerna) ja luterilaisuuden suhde karismaattiseen kristillisyyteen (Mika Vähäkangas). Teemoja lähestytään kuitenkin etupäässä postmodernin yhteiskunnan haasteiden näkökulmasta. Kirjoittajat huomauttavat, että jälkikristillisessä maailmassa luterilaisuudelta vaaditaan erilaisia sopeutumiskeinoja ja taistelutaktiikoita kuin aiemmin. Avainsanaksi nousee monipuolisuus. Mitä pikemmin luterilaisuus pystyy integroimaan itseensä teologisia ajattelumalleja muista kristillisistä perinteistä, joilla on jo kokemusta moniarvoisessa yhteiskunnassa toimimisesta, sitä vikkellämmän se kykenee vastaa-

maan nykyajan muuttuviin vaattimuksiin. Ja mitä paremmin luterilaisuudessa tunnustetaan ihmisten hengellisyyden monimuotoisuus, sitä laajemmin kirkko pystyy tavoittamaan kristikansan. Tämä ei suinkaan tarkoita luterilaisesta traditiosta tai perusopetuksista luopumista, vaan tradition kehittymistä kullekin ajalle ominaisella tavalla.

Kirjan piristäväntä antia on "ekumeeniseksi jälkikirjoitukseksi" nimetty päätösluku, jossa systemaattisen teologian ja patristiikan professori Serafim Seppälä tarkastelee luterilaisuutta ortodoksisuuden näkökulmasta. Muiden kirjoittajien tavoin hän nostaa esille luterilaisuuden läpituokevan vaikutuksen suomalaiseen yhteiskuntaan sekä evankelis-luterilaisen kirkon nykyisen murroksen, jossa jäseniä menetetään kymmenien tuhansien vuosivauhdilla. Valtavirrasta poiketen Seppälä ei kuitenkaan näe jäsenkatoa katastrofina vaan kirkolle tarjoutuneena mahdollisuutena profiloitua terävämmin omaksi itsekseen. Kun kirkko ei enää ole kaikkea kaikille, se voi olla enemmän niille, joille se on oikeasti merkityksellinen. Muutosvalmius onkin yksi piirre, jonka Seppälä näkee erottavan luterilaisen kirkon esimerkiksi ortodoksisuudesta. Toisaalta hän kadehtii tätä, toisaalta arvelee, että muutoshakuisuus voi välillä ampua vähän ylikin. Joka tapauksessa Seppälä näkee kristikunnan monimuotoisuuden ehdottomasti rikkautena. Artikkelit – ja koko kirja – päättyy ekumeeniseen kehotukseen Suomen evankelis-luterilaiselle kirkolle: "Olkaa evankelisia, olkaa luterilaisia. Ollaan erilaisia, pidetään yhtä."

Armon horisontit on varsin miellyttävä lukupaketti – helppolukuinen mutta sisällöltään tuhti, ajatuksia herättävä muttei saarnaava. Toisin kuin monissa muissa reformaation merkivuoden kunniaksi julkaistuissa teoksissa, tässä ei ole jämähdetty menneisyyteen ja vain tyydytty toteamaan, mitä luterilaisuus on joskus ollut. Tähtäin on

tiivisti tulevaisuudessa. Kirjoittajat ovat yhtä mieltä siitä, että luterilaisuuden on pysyttävä uskollisena omalle traditiolleen, mutta samaan aikaan uudistuttava toimiakseen uskottavasti tässä ajassa ja kyetäkseen vastaamaan sekularisoituvan yhteiskunnan haasteisiin. Kovin tarkkoja suuntaviivoja uudistumisprosessiin kirjassa ei hahmotella. Toki tarkoitus lienee ollut lähinnä herätellä keskustelua eikä tarjota valmiita ratkaisuja – jos nyt sellaisia edes kelläkin takataskussa olisi. Kokonaisuutena kirja toimii erinomaisena muistutuksena siitä, kuinka syvä vaikutus luterilaisuudella on ollut suomalaisen yhteiskunnan kehittymiseen, ja luo uskoa siihen, että näin voi olla myös tulevaisuudessa.

Juuso Loikkanen, TM
Systemaattisen teologian
tohtorikoulutettava
Itä-Suomen yliopisto

**PAUL AVIS (ED.)
The Oxford Handbook
of Ecclesiology. Oxford:
Oxford University Press
2018. 649 s.**

Kirkko-oppi on erityisenä teologian osa-alueena verrattain nuori. Vaikka kirkosta on kirjoitettu läpi teologian historian, nimenomaan kirkko-opista lähtevää tutkimusta ja teologiaa on tehty vasta muutama sata vuotta. Kirkko-opillisista kysymyksenasetteluista on kuitenkin tullut jatkuvasti keskeisempiä ekumeenisen liikkeen ja yhteiskunnallisten muutosten myötä. Kirkko-opin kenttä on silti edelleen varsin hahmottomaton. Yhtäältä siitä helposti tulee kaiken kattava yläkäsite. Toisaalta kirkko-oppi jää herkästi yhden teeman, esimerkiksi sakramenttien, viran, apostolisen jatkumon tai muun vastaavan, varaan. Vaikka kirkko-oppi sisältää nämä teemat, sen erityisky-

symykset ovat teemojen loogisissa suhteissa ja yhteisöllisessä kehyksessä, joka tuo ne yhteen. Lyhyesti ilmaistuna kirkko-opissa on kyse kirkon olemuksesta, tehtävästä ja suhteesta muuhun yhteiskuntaan.

Nyt arvioitavana oleva *The Oxford Handbook of Ecclesiology* kuuluu erittäin laajaan Oxfordin käsikirjojen sarjaan. Sarjassa on ilmestynyt tai ilmestymässä käsikirja lähes jokaisesta kuviteltavissa olevasta tieteenalasta ja erityiskysymyksestä. Sarjan laajuus on kunnioitettava seikka, mutta se voi koitua myös ongelmaksi, mikäli kattavuus ja yhä uusien niteiden julkaiseminen muuttuvat itsetarkoitukseksi laadun kustannuksella. Käsikirjaa tulee väkisin verranneeksi kymmenen vuotta sitten julkaistuun *The Routledge Companion to the Christian Church*-teokseen, joka on varsin samankaltainen kirkko-opin käsikirja.

Handbook of Ecclesiology jakautuu toimittaja Paul Avisin kirjoittamaan johdantoon sekä neljään pääosaan: "Biblical Foundations", "Resources from the Tradition", "Major Modern Ecclesiologists" ja "Contemporary Movements in Ecclesiology". Kokonaiskuvan hahmottamiseen pyrkivissä käsikirjoissa yksittäisten artikkelien laadun ohella keskeistä on kokonaisuuden rakenne ja se, mitä artikkeleita kirjaan valitaan. Paul Avisin johdantoluku ekklesiologiaan on selkeä ja hyvin kirjoitettu. Se täyttää hyvin tarkoituksensa johdattamalla kirkko-opin kysymyksenasetteluihin ja perustematiikkaan. Toisaalta kysymykseksi jää, kuinka hyvin käsikirjan kokonaisuus vastaa Avisin luonnehdintaa.

Kirjan ensimmäinen osa ("Biblical Foundations") on huomattavan laaja ja perusteellinen. Tavallisesti kirkko-opin raamatullisia juuria käsittelevät artikkelit keskittyvät muutamaaan raamatunjakeeseen, termiin tai kielikuvaan. Tässä käsikirjassa kirkko-opin lähtökohtia etsitään laajemmista kokonaisuuksista, mikä on ehdottomasti vahvuus. Osion viidessä artikkelissa paneu-

dutaan kirkko-oppiin Vanhassa testamentissa, synoptisissa evankeliumeissa ja Apostolien teoissa, johanneslaisessa kirjallisuudessa, paavalilaisissa teksteissä sekä yleisissä kirjeissä. Artikkelit eivät jumitu pelkkään sanatuokimukseen vaan tarjoavat perusteellisia selvityksiä seikoista, jotka vaikuttavat kirkon luonteeseen ja tehtävään kussakin raamatunosiassa. "Biblical Foundations" on tarpeellinen ja onnistunut osa käsikirjaa.

Toisessa osassa ("Resources from the Tradition"), kirkkohistoriallinen lähestymistapa ja eri kirkkokuntien kirkkokäsitykset on pyritty yhdistämään. Tällä ratkaisulla on varmaankin yritetty välttää toistoa, mutta kirjaa lukiessa valitussa tavassa ilmenee ongelmia. Yksittäiset artikkelit lähestyvät teemaansa joko historiallisesta tai tunnustuskuntakeskeisestä näkökulmasta. Näin olleen joistain traditioista saadaan laajempi katsaus, joka selventää myös nykytilaa, kun taas osassa artikkeleita jäädytään tiettyyn historialliseen ajankohtaan tai jopa yksittäiseen henkilöön. Esimerkiksi anglikaanista kirkkokäsitystä esitellään temaattisesti ja varsin laajasti luvussa 11, kun taas luterilainen kirkko-oppi kuitautuu Lutherin ja Melancthonin käsityksillä luvussa 10. Reformaation jälkeinen luterilaisuus sekä erilaiset luterilaisen kirkkoperheen sisällä vaikuttavat kirkko-opilliset suuntaukset jäävät täysin katveeseen. Ortodoksista ekklesiologiaa valottava artikkeli on merkittävytyensä nähden valitettavan lyhyt ja köykäinen. Kahdeksannen luvun teksti häidin tuskin raapaisee itäisen tradition kirkko-oppia. Artikkelin puutteita alleviivaa seuraavan artikkelin avaus, joka toteaa idän ja lännen eron johtuneen pääasiassa ekklesiologisista syistä. John Zizioulasin kirjoittama kirkko-opin esittely luvussa 21 hieman korjaa muttei pelasta tilannetta. Toisaalta toisessa pääosiossa on myös useita erinomaisia artikkeleita. Yksi näistä on Ormond Rushin "Roman Catholic Ecclesio-